

usûl

İslam Araştırmaları

Islamic Researches / بحوث إسلامية

Sayı: 5, Ocak-Haziran 2006

usûl

İslam Araştırmaları

Islamic Researches / بحوث إسلامية

Sayı: 5, Ocak-Haziran 2006

ISSN 1305-2632

Sahibi/Publisher

Yavuz KAMADAN

Editör/Editor-in-Chief

Faruk BEŞER

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Hayati YILMAZ - Abdüssamet BAKKALOĞLU

Yayın Kurulu / Editorial Board

Abdullah AYDINLI (Sakarya Ü.) / Sabri ORMAN (IIU Malaysia)

İbrahim KALIN (College of the Holy Cross MA, USA.) / İrfan İNCE (Sakarya Ü.)

Ahmet BOSTANCI (Sakarya Ü.) / Atilla ARKAN (Sakarya Ü.) / Fuat AYDIN (Sakarya Ü.)

İbrahim EBU RABİ (Hartford Seminary, USA) / Erdiñç AHATLI (Sakarya Ü.)

İsmail ALBAYRAK (Sakarya Ü.) / Mehmet ÖZŞENEL (Sakarya Ü.) / Muhammet ABAY

(Marmara Ü.) / Murteza BEDİR (Sakarya Ü.) / Yavuz KAMADAN (Sakarya Ü.)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Ahmet DAVUTOĞLU (Beykent Ü.) Ahmet GÜÇ (Uludağ Ü.)

Ali ERBAŞ (Sakarya Ü.) Alparslan AÇIKGENÇ (Fatih Ü.)

Bilal GÖKKIR (S.Demirel Ü.) C. Sadık YARAN (İstanbul Ü.)

Cağfer KARADAŞ (Uludağ Ü.) Ejder OKUMUŞ (Firat Ü.)

E. Sait KAYA (İSAM) M. Sait ÖZERVARLI (İSAM)

Ferhat KOCA (Gazi Ü.) İ. Kafi DÖNMEZ (Marmara Ü.)

İbrahim HATİBOĞLU (Uludağ Ü.) İlhan KUTLUER (Marmara Ü.)

M. Ali BÜYÜKKARA (O.Mart Ü.) M. Erol KILIÇ (Marmara Ü.)

Mehmet BAYRAKDAR (Ankara Ü.) Mehmet PAÇACI (Ankara Ü.)

Mesut OKUMUŞ (Gazi Ü.) Muhsin AKBAŞ (O.Mart Ü.)

Mustafa KARA (Uludağ Ü.) Mustafa ÖZTÜRK (Çukurova Ü.)

Ö. Mahir ALPER (İstanbul Ü.) Raşit KÜÇÜK (Marmara Ü.)

Recep KAYMAKCAN (Sakarya Ü.) Suat YILDIRIM (Marmara Ü.)

Şükrü ÖZEN (İSAM) Yunus APAYDIN (Erciyes Ü.)

Sayı Hakemleri / Referees on This Issue

Faruk BEŞER / Abdullah AYDINLI / Recep ŞENTÜRK / H. Mehmet GÜNAY

Ferhat KOCA / Levent ÖZTÜRK / Atilla ARKAN / Mehmet ÖZŞENEL / Yavuz KAMADAN

Fuat AYDIN / Muammer İSKENDERÖĞLU / Ahmet BOSTANCI / H. İbrahim BULUT

Hayati YILMAZ / Abdüssamet BAKKALOĞLU

Usûl İslam Araştırmaları hakemli bir dergidir.

Yılda iki sayı olarak yayımlanır. Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İletişim / Communication

Hayati YILMAZ, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ozanlar / ADAPAZARI / TÜRKİYE, +90 (264) 274 30 60

Web: <http://www.usuldergisi.com>, e-Posta: hayatiy@gmail.com

Mayıs 2007

Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi

Faruk BEŞER*

Fiqh as a Science and It's Relation with Other Scientific Disciplines

Fiqh is a special science in Islam and it has a relation with wisdom or philosophy. In the Qur'an fiqh means constant understanding, and understanding requires that a person look out and try to know the essence of being. Some scholars consider that fiqh corresponds social sciences that developed in the West. However, it is different even from sociology. It is probably closer to natural sciences than sociology. Some also compares fiqh with culture. It can be said that culture is a secular understanding while there is a divine aspect in the fiqh.

Key Words: Fiqh, social sciences, natural sciences, culture, understanding

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, sosyal bilimler, tefakkuh, fen bilimleri, kültür

İktibas / Citation: Faruk Beşer, "Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi", *Usûl*, 5 (2006/1), 33 - 62

Fıkıh kavramının sözlük anlamı her ne kadar erbabınca biliniyor ve ilgili her sadette bundan söz ediliyor olsa da, söylemek istediklerimizin anlaşılabilmesi için yazımızın girişinde buna biz de değinmek zorunda kalacağız. Burada Arapça asılları itibariyle mustalah (ıstılah/kavram) ile mefhum arasında farklar bulunduğunun, ancak bunu Türkçeye yansıtmadığımız için sadece kavram kelimesiyle yetineceğimizin de altını çizmemiz gerekir. Önce fıkıh kavramının sözlük anlamını vermeye çalışacak. Ardından Kur'ânı Kerim'deki, sünnetteki ve İslam'ın ilk asırlarındaki kullanımını, diğer bir tabirle fıkıhın semantik serencamını göreceğiz. Daha sonra da fıkıhın diğer disiplinlerle ilgisini ya da ilgisizliğini tespit etmeyi deneyip makalemizi bitireceğiz.

---

* Prof.Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi.

I.FIKİH KAVRAMI

A. Fıkıh Kavramının Sözlük Anlamı

Fıkıh sözlükte; anlamak, kavramak, bilmek, keskin zekâ (fitnat) gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin kökünde yarmak ve açmak anlamı da vardır. Bu da “fıkıh” kelimesinin sıradan bir bilme değil, bilinen şeyin, sanki yarıp içine girmiş gibi künhüne nüfuz eden ince ve etraflı bir bilme olduğunu gösterir. Bunun için sözlük anlamında “fıkh”ı, söz sahibinin sözündeki meramını, gayesini, sözün hikmetini ve bu sözün sarf edilmesine sebep olan maksadı bilme¹, kafa yormayı gerektiren bir şeyi anlama, görünenin (şahidin) bilgisiyle görünmeyenin (gâibin) bilgisine ulaşma, açık olmayan (mücerred) şeyleri kavrama...² diye anlatmışlardır ki, bu sonucusu aynı zamanda fıkhın ıstılahî manalarından biridir. Bu manada “fıkıh” “ilm” in bir alt dalıdır. (İlim umumî, fıkıh hususîdir).

Kelimenin ism-i fâili “fakîh” ya da uzatmasız olarak “fakuh” şeklinde kullanılır. Çoğulu “fukahâ”dır. Kadın için “fakîhe” ya da yine uzatmasız olarak “fakuhe” denir. Bunun çoğulu da “fakâih” tir. Dilin bu özelliği, kadının da fakih olabileceğine işaret etmesi yönüyle önemlidir.

“Tefâkuh”, meselenin inceliklerini (fıkhını) teatî etme anlamına gelir. “Tefkîh” ya da “İfkâh” ise, talim gibi öğretme, kavratma demektir.

Dişisine aşmakta mahir olan koç ya da boğaya da “fahlün fakîhün” tabir edilmesi, kelimenin kök anlamında bir maharet ve becerikliliğin de bulunduğunu gösterir ki, bu da yine işin inceliklerine vakıf olunmakla mümkündür. “Mufâkaha”, ilimde münazara anlamına geldiği gibi, kelimenin kökünün “fakaha-hu” şeklindeki kullanılışı da “ilimde rakibine galebe çaldı, onu yendi” demek olur. “Müstefkîha”, ölüsü için sayıp döken kadın demektir. Onun hayatında ağlamaya vesile olabilecek ne varsa onları didik didik araştırmasından ötürü bu adı almış olmalıdır. “Fakâhet”, kök kelimenin mastarı olmakla beraber, bazılarına göre sadece şahidin, şahitlik ettiği konu hakkındaki isabetli kavrayışına ad olmuştur. Bunun da kök mana ile ilişkisi açıktır.

“Fıkıh” bilahare sadece din ilmi için kullanılacaktır. Bunda şöyle ince bir mana aranabilir: Sanki en ince detaylarına kadar ve iyice kavranılarak

¹ Bkz. Reşid Rıza, *Menâr*, V, 267

² Bkz. İbn Âşûr, V, 133; Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî-ğaribi'l-Kurân*, “fıkıh” md.

bilinmeye en layık konu dindir. Çünkü onda tesadüfe yer olmadığı gibi, ondaki en küçük bir hata da ebedî zararlar sonuçlanır. Binaenaleyh, “fıkıh” ıtlak edildiğinde “din ilmi” akla gelir olmuştur. Fıkıhın din ilmine ıtlak edilmesinin bir başka sebebi de, fıkıh’ın daha ziyade kelamı anlama demek olmasındandır. Çünkü din ilminin esası ve kaynağı Kelamullah’tır.

Kavramımızın bir terim olarak anlamını tespit edebilmek için onun Kurânı Kerim’deki kullanılmasını görmemiz gerekir.

a. Kurân’da Fıkıh

“Fıkıh” kelimesinin türevleri Kurân-ı Kerimde 20 (yirmi) yerde geçer ve bu yerlerin hepsinde *fıkıh*, mastar ya da isim olarak değil de, muzari fiil olarak kullanılır. Bu durum, çok açık olmasa da, “fıkıh” kavramındaki anlama ve kavrama özelliğinin sürekli yenilenen bir anlama olduğuna işaret ediyor olabilir. Çünkü fiil ve özellikle de muzari fiil / geniş zaman, teceddüde/yenilenmeye delalet eder.

“Fıkıh” mutlak olarak kullanıldığında ondan öncelikle “Din” in kavranılması anlaşıldığına göre bununla, dini anlamının son bulmayacağına ve sürekli yenileneceğine işaret edilmiş olmalıdır. Bu durumun, fıkıhın ana özelliklerinden biri oluşunu söyleyebiliriz. Yani fıkıh bir kez anlaşılabilir kitaplara geçen bilgiler değil, yerine ve zamanına göre sürekli oluşan ve yenilenen bir bilgidir. Elbette buna bağlı olarak *fakih* de fıkıh kitaplarındaki malumatı ezberleyen değil, yaşadığı şartların gerektirdiği dini bilgiyi, “Kelam”ın yorumuyla, yerinde ve zamanında üretebilen âlimdir.

Fıkıh kelimesinin Kurân-ı Kerim’deki kullanımına baktığımızda onun, ya genel olarak anlama, ya da sözü anlama manasında olduğunu görürüz. Bu söz, Allah’ın kelamı, ya da peygamberlerin getirdikleri mesajlardır. Fıkıhın geçtiği ayetler aşağıda mealini vereceğimiz ayetlerdir ve bu ayetlerdeki *fıkıh* kelimesini meallerinde, ne yazık ki, hep *anlama* ile karşılaşmak zorunda kalacağız:

“Şu kavme ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!” (Nisâ 4/78). “Biz onların kalplerini mühürledik, artık senden duyduklarını anlamazlar” (En’âm 6/25). “Baksanıza, anlasınlar diye ayetleri nasıl bol bol gösteriyoruz...” (En’âm 6/65, 98). Bu son ayetteki ifade fıkıhta, pek çok delilden hareketle sonuca varmak gibi bir mananın da bulunduğunu

gösterir. Aslında burada zikri geçen ayetler, kevnî ayetlerdir. Oysa fikhın kelamı anlamak olduğunu söylüyoruz. Bu durumda denebilir ki, kevnî ayetleri, kısaca varlığı tanımadan, kelamı anlamak mümkün değildir. “Onların kalpleri var ama bu kalplerle anlamıyorlar” (A’râf 7/179). “İnanmıyorlar, çünkü anlamıyorlar” (Enfâl 8/65). “De ki, eğer anlasanız Cehennem ateşinin daha şiddetli olduğunu bilirsiniz” (Tevbe 9/81). “Kalpleri mühürlenmiştir, artık anlamazlar”(Tevbe 9/87) “Her firkadan bir grup insan, dinde Tefakkuh için çıkmalı değil mi?” (Tevbe 9/122). “Anlamayan bir millet olmaları sebebiyle Allah onların kalplerini saptırdı” (Tevbe 9/127). “Dediler ki, Şuayb, biz senin söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz” (Hûd 11/91) “Her şey Allah’ı tespih ediyor, ancak siz onların tespihini anlamıyorsunuz” (İsrâ 17/44). “Kalplerine perde, kulaklarına ağırlık koyduk, artık bunu anlamazlar” (İsrâ 17/46; Kehf 18/57). “Orada neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldular” (Kehf 18/93). “Musa dedi ki, Ya Rab! Dilimin bağını çöz ki, dediğimi anlasınlar” (Tâ-Hâ 20/25). “Onlar çok az anlayabilirler” (Fetih 48/15). “Allah’tan daha çok sizden korkarlar, çünkü anlamayan bir kavimdirler” (Haşr 59/13). “İmandan sonra kâfir oldular da kalpleri mühürlendi, artık anlamazlar” (Münafikûn 63/3). “Münafıklar anlamazlar” (Münafikûn 63/7)

Özel Bir Kalıp Olarak “Tefakkuh”

Tevbe Suresi 22. ayetinde “fikh” ın kalıp olarak **Kurân**’daki tek farklı kullanılışı ile karşılaşırız: Bu kullanım onun, sözünü ettiğimiz “tefe’ul” kalıbı ile kullanılmasıdır. Söz konusu ayette söylenen şey şudur: “Müminlerin topyekün savaşa çıkmaları uygun olmaz. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da dolaşıp Dîn’de derinleşmeli (tefakkuh etmeli) dir. Ta ki, döndüklerinde kavimlerini uyarınsınlar da böylece onlar da sakınmayı bilebilsinler.”

Tefakkuh’un özellikleriyle ilgili olarak bu ayetten anlaşılan hususlar şunlardır:

Tefakkuh bir uzmanlık ve maharet işidir ve bununla meşgul olanın, seferberliğe dahi katılmamasını gerektirecek kadar önemlidir.

Zor ve çaba isteyen bir uğraştır. Bu haliyle de ilmi bir disiplin olmaya namzet bir alandır.

“**Dîn**” üzerinde yapılan bir anlama faaliyettir.

Sahibine insanları uyarma yetki ve görevi verir...

İnsanlar oturdukları yerde dinde tefakkuh edemezler, çıkmalı, yani varlığı tanınmalıdır.

Ayette bu son açıklamaya işaret vardır, yani “tefakkuh” çıkmayıp oturmak değil, çıkıp varlığı, insanı ve toplumu tanımakla mümkün olur. Ama ne hikmetse Türkçe meallerin tamamına yakın bu ifadeyi, “çıkmasınlar da dinde tefakkuh etsinler” diye çevirmişlerdir. İleride bu yanlışlığın sebepleri üzerinde duracağız.

Bunlar içerisinde “**tefakkuh**”un asıl anahtar anlamı, onun “**Dîn**” üzerinde icra edilen bir anlama faaliyeti olmasıdır. Yani “**tefakkuh**”, “**Dîn**” in kavranılması çabasıdır. “**Dîn**” ise vahîdir. Bu hususu da yine **Kurân** Kerim’den öğrenmekteyiz: “*Bugün sizin Dîninizi tamamladım*” (Mâide 5/3) buyrulurken, tamamlanan şeyin **Kurân** olduğu açıktır. Ebu’d-Derdâ’nın: “**Kurân**’ın içerdiği manaların pek çok nüansını fark edemedikçe tefakkuh etmiş olamazsınız” sözü de bunu gösterir³. Öyleyse tamamlanan şey vahiydir ve öyleyse “**Dîn**” de sadece odur. Bu anlayışa göre *sünnet* vahyin isabetli yorumu ve tatbikinden ibarettir. Din’de tefakkuh etmek ise; ahlâk, ahkâm ve akîde diye ayırmadan onu bütünüyle kavramaya çalışma ameliyesidir. Binaenaleyh, bu anlamda “fıkıh” sadece vahiy üzerinde olur ve onun konularının bütününe kapsar. Sünnete de bir yönüyle vahiy, bir yönüyle de örnek ve isabetli bir “tefakkuh” ürünü denebilir. Ancak fıkıh çabayı (tefakkuh) gerektiren bir bilgi, Sünnet ise verilen bir bilgi olduğu için olmalıdır ki, sünnet, “fıkıh” değil de “hikmet” diye adlandırılmıştır. Nitekim **Kurân**-ı Kerim’de Sünnet’e “hikmet” tabir edilmektedir. Hz Peygamber (sa) için hiç “fakîh” tabiri kullanılmamış olması da bu yolla izah edilmelidir. Ve *hikmet*, verilen bir bilgidir. Hz. Peygamber’den sonraki yorum ve içtihatlarla, din denmese de, onlar dini anlama çabalarıdır ve isabet ederlerse onlar da hikmet olmuş olurlar. Fıkıh bir bilgi türü olmakla beraber, Allah’ın ilmi de, aynı sebepten ötürü fıkıh diye adlandırılmaz.

“**Tefakkuh**” kelimesi de “fıkıh” ile aynı kökten olmakla beraber, kalıbının (bâbının) özellikleri gereği, fikhın ifade ettiği bilme işinde çaba

³ Hakîm Tirmizî, *Nevâdir*, s. 28

göstermeyi ve iyice kavramaya uğraşmayı ifade eder. Bu özelliğiyle kelime mana olarak “ictihad” kavramına yakındır.

Nitekim “Tefe’ul” kalıbı Arapçada bir şeyi kolay olmayan bir yolla ve zorlanarak elde etmeyi ifade eder. Mesela; “Teşebbüh”, benzemeye çalışmak, bunun için çaba sarfetmek, “Teraccul”, erkekleşmeye çalışmak, erkek gibi olmaya özenmek. “Tahannüs”, hünsalaşmaya, yani kadına benzemeye çalışmak, buna özenmek anlamlarına gelir. İşte “Tefakkuh” da, meselenin özünü kavramaya, fıkıh elde etmeye çalışmak, bunun için uğraşmak, bu yolda zorlanmak ve kendini yormak anlamlarını ifade eder.

Şu halde fıkıh bilgisini elde etme (tefakkuh) zor bir iştir ve zor olduğu kadar da önemlidir. Böyle olduğunu yukarıda zikredilen ayetteki üç mühim işaretten anlıyoruz:

1. “Tefakkuh”, her zümreden en az bir grup insanın, seferberlik gibi çok önemli bir harekete katılmamalarını dahi gerekli ve meşru kılan bir iştir.

2. İfade biçimindeki “tefe’ul” kalıbı, yapısı gereği bu işin zor olduğunu anlatır.

3. Herkesin değil, sadece belli bir grubun Tefakkuh etmesinin istenmesi de işin zorluğunu gösterir.

Bunlar fıkıhın Kurândaki kullanılışıdır ve elbette sünnet bunu bir derece daha açacaktır.

b. Sünnette Fıkıh

Sünnete baktığımızda “fıkıh” ve türevlerinin daha serbest bir kullanımda olduklarını görürüz. Ama ağırlıklı kullanım yine de, “Dîn” in hakkıyla ve gereği gibi kavranılmasıdır. Bununla birlikte mutlak olarak anlama manasında kullanıldığı da vardır: “*Onun sözleri tane tane idi, ne dediğini herkes anlardı*” (yefkahuhu). “*Vahiy Meleğinin sesinin uğultusu duyulurdu, ama ne dediği anlaşılmazdı*” (lâ-yüfkahu)⁴. Hadislerinde durum böyledir. Sünnetteki bu serbest kullanımın sebeplerinden birisi elbette, sünnetin manen rivayeti sebebiyle ravilerin tasarrufu olmuş olabilir.

⁴ Ebu Dâvûd, *Salât* 1

Yine bu kavram hadislerde “fakîh ve âlim olma” anlamına gelmek üzere “fa’ule” kalıbından da kullanılmıştır ki, bu kullanım Kurân’da yoktur. “İnsanların Cahiliyette seçkin olanları, Fakîh olmaları halinde İslamda da seçkindirler”⁵.

“Fıkıh” kavramının hadislerde, Kurân’daki anlamında olmak üzere, ama ondan farklı olarak daha özel ve tariften ziyade misallendirici tarzda kullanıldığı da çoktur. Bu özel anlamlarda olmak üzere; “*kişinin maişetinde rıfk ile davranması onun fikhındandır*”⁶, “*İnsanın bilmediği konularda bilmiyorum, Allah bilir, diyebilmesi onun fikhından* (işin ciddiyet ve boyutlarını kavradığının delillerinden) *dır*”⁷. “*Kişinin namazını uzun, hutbesini kısa tutması fikhının göstergelerindendir*”⁸. “*Asıl fakîh, dünya konusunda tok (zâhid) olandır*”, “*Asıl fakîh Allahtan korkandır*”, gibi kullanışları mevcuttur. İşte fikhın genel anlamları içerisindeki bu özel kullanım, **Kurân**- Kerimde bulunmamaktadır. Allah Rasulü (sa) Abdullah b. Amr’ın çok fazla Kuran okuması sebebiyle onu ikaz ederken “... üç gündenden daha kısa sürede okuma, çünkü bu kadar hızlı okuyan, Kurân’ı anlamaz” buyururken de fikhî mutlak anlama manasında kullandığı açıktır.¹⁰

Sünnette “tefakkuh” kalıbı da yine Kurândan daha özel anlamda olmak üzere kullanılmıştır; “*Dinde tefakkuh etmeyen, bizim pazarımızda alışverişi yapamaz*”¹¹. “*Bir işin idaresine getirilmezden önce tefakkuh edin*”¹² hadisleri, bu konuların ahkâmını iyi belleyin anlamında olarak daha özel bir kullanıştadırlar.

“*Bu sözümü duyup ta, başkalarına ulaştırmanın yüzünü Allah ak eylesin. Çünkü nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki, kendileri fakih değildirler. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki, (fakih olsalar da) bunu kendilerinden daha fakih olana taşırlar.*”¹³ Bu meşhur hadisi şerifte dikkat çeken hususlardan birisi, Hz. Peygamber’in sünnetten fıkıh diye tabir etmesidir. Çünkü taşınan şey,

⁵ Buharî, *Enbiyâ* 8; Müslim, *Fadâil* 168

⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 194

⁷ Müslim, *Münafikûn* 40.

⁸ Müslim, *Cum’a* 47

⁹ Dârimî, *Mukaddime* 29

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* X, 55

¹¹ Tirmizî, *Vitir* 21

¹² Buharî, *İlim* 15

¹³ İbn Mâce, *Mukaddime* 18; Ebu Davûd, *İlim* 10; Tirmizî, *İlim* 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* III, 225

onun sözleridir. Hadisi şeriflere fıkıh denmediğine göre, bu isimlendirme onların fıkha mahal/kaynak olmaları alakasıyla (hâlliyet-mahalliyet) yapılmış olmalıdır. “Bir tek fakih şeytan için bin abidden daha zor bir avdır”.¹⁴ “Sizin seçkin olanlarınız, fıkhetmesi şartıyla ahlakı güzel olanlarınızdır”.¹⁵ “İnsanların cahiliyede seçkin olanları, fıkhetmeleri şartıyla İslam’da da seçkinlerdir.”¹⁶ “İki özellik vardır ki, onlar münafıkta birlikte bulunmazlar: Güzel ahlak ve dinde fakih olma”.¹⁷ “Allah kime hayır dilerse onu dinde fakih kılar”.¹⁸ Bu hadisi şerifin bir başka rivayetinde: “Değer vermediğini ise fakih kılmaz” ilavesi vardır ki bu, fıkıhın kutsi ve sadece müminlerin elde edebileceği bir bilgi olduğunun delillerindendir. “Dünyanın çeşitli bölgelerinden size gelip dinde tefakküh etmek isteyen insanlar var. Size geldiklerinde onlarla hayırda tavsiyeleşin”¹⁹ “İbn Abbas için: Allahım, onu dinde fakih kı”²⁰ İbn Ömer’in nakline göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ne dediğini düşünmeden Kuran okumanın ve fıkihsız ibadet yapmanın hayrı olmaz. Fıkıh öğrenilen meclislerde bulunmak, altmış yıllık ibadetten daha iyidir”.²¹ Şu hadiste ise fıkıh ilim anlamındadır: “Fıkıh talep etmek her müslümanın görevidir”.²²

Ayrıca hadislerde iyice belletme ve öğretme anlamında “tefkîh” ve “anlamak istemek” manasında “istifkâh” ve bunların türevleri de geçmektedir.

Sünnetteki kullanılışını gördükten sonra fıkıhın artık daha da genişleyeceğine muttali olacağız.

c. Sahabe Sözlerinde Fıkıh

Hz. Ömer şöyle der: “Cahiliye döneminde eşraftandım (seyyid), ama fakih değildim. Müslüman olunca fakih oldum, (meseleyi kavradım)”²³

¹⁴ Tirmizî, *İlim* 10

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* II, 467, 469, 481

¹⁶ Müslim, *Fedâil* 199; Darimî, *Mukaddime* 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* II, 257, 260

¹⁷ Tirmizî, *İlim* 10

¹⁸ Buharî, I, 16, IV, 175; Darimî, I, 74; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 306

¹⁹ Tirmizî, *İlim* 10

²⁰ Buharî I, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 266

²¹ Hatib el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, I, 51

²² Hatib el-Bağdâdî, *el-fakih ve'l-mütefakkih*, I, 171

²³ Zemahşerî, *Esâsü'l belâğa*, f-k-h md.

Hız. Ali: "Size gerçek fakihin kim olduğunu söyleyeyim mi? İnsanları Allah'ın rahmetinden ümit kestirmeyen, O'nun azabından da emin kılmayan ve Allaha isyan olan konularda onlara ruhsat aramayandır."²⁴ "Fıkıh olmadan ticaret yapan faize yuvarlanır".²⁵ Hız. Ömer: "Birilerine baş olmazdan önce tefakkuh edin"²⁶ "Kimi kavmi fıkıh olduğu için başa geçirirse kendisi için de onlar için de hayat olur. Kimi de fıkıh yokken başa geçirirlerse, kendisi için de onlar için de helak sebebi olur".²⁷ Abdurrahman, İbn Abbas için: "O, Allah'ın kitabını okuyan ve O'nun dininde fakih olan birisi idi"²⁸

Darimî'de fakihlerin ihtilafı bahsinde şu bilgiler vardır: "Onlar yatsıdan sonra otururlarsa fıkıh için otururlardı.²⁹ Yatsıdan sonra fıkıh için oturmakta bir beis yoktur.³⁰ Onlar geceleri oturur ve fıkıh müzakere ederlerdi."³¹

Bilindiği gibi, bir gerek olmadan yatsı namazından sonra oturmak (semer, müsamere) mekruhtur. Bu özelliği İslam ailesinin belirleyici vasıflarından saymak mümkündür.

Abdullah b. Mesûd birisine şöyle demişti: "Sen öyle bir zamandasın ki, fakihleri çok, kurraları azdır. Kurân'ın harfleri zayi edilse de hududu gözetilir. Dilenenler az, verenler çoktur. Namazı uzun, hutbeyi kısa tutarlar. Görevleri arzularından önce gelir. İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki, fakihler az, kurralar çok olacak. Kurân'ın harfleri korunacak ama hududuna riayet edilmeyecek. Dilenenler çok, verenler az olacak. Hutbeyi uzun, namazı kısa tutacaklar. Arzuları, görevlerinden önce gelecek".³² "Kişinin bilmediği bir hususta, bilmiyorum, Allah bilir, demesi fıkıhındandır".³³

²⁴ Darimî, I, 89; Küleymî, *el-Kâfi* I, 36

²⁵ Ali b. Ebu Talib, *Nehcu'l-belâğa* No: 447, III,259

²⁶ Buhârî, *İlim* I,16; Darimî I, 79

²⁷ Darimî I, 79

²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 349

²⁹ Darimî, I, 149

³⁰ Darimî, I,150

³¹ Agk.

³² *el-Müntekâ şerhu Muvattai Mâlik; el-İstizkâr* II, 350

³³ Müslim, *Sıfâtü'l-münafikîn* 40

d. Sahabeden Sonra Fıkıh

“Zühri; köpeğin yaladığı kaptaki sudan başka abdest alacak su bulamayan onunla abdest alır” dediğinde Süfyân’ın; “işte bu safi fıkıhtır” demesi gibi³⁴. Burada “fıkıh”, dinî bir konunun espri ve illetinin yakalanması anlamındadır.

İmrân el-Minkarî, “bir gün, bir sözü üzerine Hasan el-Basrî’ye dedim ki, diyor: Ebu Saîd! Fakih böyle olmaz! Cevabı şöyle oldu: Vah sana! Anlaşılan sen hiç fakih görmemişsin. Fakih; dünya konusunda zâhid, ahiret için hahişkar, dini konusunda basiretli, rabbine ibadete müdâvim olan insandır”.³⁵ Ebu Hanîfe: “Eğer fukaha ve ulema dünyada ve ahirette Allah’ın velileri değillerse, Allah’ın hiç velisi yok demektir”.³⁶ Benzer şeyi İmam Şafî de söylemiştir: “Eğer fukaha ahirette Allah’ın velileri değillerse, o halde Allah’ın velisi kimdir?”³⁷ İsa b. Meryem: “İleride fakih ve alim kimseler gelecektir ki, onlar fıkıhları sebebiyle nebiler gibidirler”.³⁸ İmam Süfyân es-Sevri: “Fıkıh, ilmüne güvenilen birisinden/sikadan gelen ruhsattır, yoksa zorlaştırmayı herkes becerir”.³⁹

İmam Malik fıkıh kelimesini av için eğitilen köpeğin ve atmaca gibi hayvanların söyleneni anlaması manasında da kullanır.⁴⁰

e. Ehl-i Beyt Kaynaklarında Fıkıh

Allah Rasulü’nün sözü: “Fakihler, dünyaya dalmadıkça peygamberlerin sırdaşlarıdır (ümenâu’r-rusûl).”⁴¹ “Kim ümmetime ulaştırmak üzere, onların dinleri konusunda kırk hadis ezberlerse, Allah onu kıyamet günü alim ve fakih olarak haşreder”.⁴² İmam Cafer es-Sâdık: “Keşke helalde ve haramda tefakkuh edinceye kadar cemaatimin başından sopalara eksik olmasa”.⁴³ “Sizin hiç biriniz, sözlerimizin tarizli manalarını

³⁴ Buharî, *Vudû* 33

³⁵ Darimî I, 89

³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve’l-mütefakkih*, I, 151

³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve’l-mütefakkih*, I, 154

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve’l-mütefakkih*, I, 156

³⁹ Bkz. Yusuf el-Kardavî; *el-İctihad fi’ş-Şeri’ati’l-İslamiyye, Ma’a-Nazarâtin tahliliyyetin fi’l-İctihadi’l-mu’âsir*. 2. Baskı. 1410/1989. Dâru’l-Kalem, Kuwayt. s. 103

⁴⁰ Bkz. Muvatta, *Sayd*, Pasaj 1808

⁴¹ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *el-Bihâr*, II,110

⁴² Muhammed Bâkır el-Meclisî, *el-Bihâr*, II, 156, hadis No: 10

⁴³ Ebu Cafer el-Burkî, *el-Mehasin*. Hadis No: 161; el-Meclisî, *el-Bihâr*, I, 66.

anlamadıkça fakih olamazsınız”.⁴⁴ “Hangi fakih nefsinin kontrol eder, dinini korur, arzularına zıt gider ve mevlasının emirlerine itaat ederse, artık avamın onu taklit etmesi caiz olur”⁴⁵

B. Fıkıhın İstılahi Anlamı

Nihayet fıkıh; “**fıkıh ve usul’ü fıkıh**” diye iki ayrı disipline ayrılmış ve her birerleri daha özel sahalarda olmak üzere tarif edilmişlerdir. Buna göre “**fıkıh**”; “Tafsîlî (cüzî) delillerden çıkarmak suretiyle şer’î ve fer’î hükümleri bilmek”, “tek tek hadiselerin (furû’) hükümlerini bilmek”, ya da “her meseleye özel (tafsîlî) delillerinden elde edilen şer’î ve amelî hükümlerin tamamı”, “helal ve haramların, şer’î olan şeylerin ve hükümlerin bilgisi”, “şer’î ve amelî meselelerin ilmi”... gibi tariflerle anlatılmıştır. Bunların değerlendirilmesi ve karşılaştırılması yapılabilir ancak bu husus bizi burada doğrudan ilgilendirmemekte ve fıkıh ansiklopedilerinin sahasına girmektedir.

“**Usûl’ü-fıkıh**” için ise; “Tafsîlî (tek tek konulara ait) delillerden hükümleri istinbata götüren genel kaideler”, ya da “bu kaidelerin bilinmesi”, “fıkıhın delillerini (kaynaklarını) icmalen bilmek ve bunlardan yararlanma yollarını öğrenmek”, “fıkıha götüren kaideleri bilmek”... gibi tarifler yapmışlardır. Sonra yine bu disiplinler içerisinde fıkıhın kapsamı, şeriat, ictihad, dîn gibi kavramlarla akrabalığı... kendi sahasında ele alınır ve etraflıca incelenir. Burada bir iki noktaya işaret etmekte yarar vardır: Fıkıh, tam anlamıyla İslam hukuku demek olmadığı gibi, fıkıhın kaynakları olarak anlatılan Kitap, Sünnet, İcma ve kıyas fıkıh geleneğinde “kaynak” olarak değil, “delil” olarak anılırlar. Bunda çok ince bir nüktenin varlığı açıktır. Çünkü kaynak bir şeyin membaını ve ilk çıkış yerini anlatır. Bu sayılanlar ise fıkıhın membaı değil, membaına götüren delillerden ibarettir. “İlim Allah katındadır”. (Mülk, 67/26) İkinci olarak; küllî (icmalî) ve cüz’î (tafsîlî) delillerin birincisi usulü fıkıhın, ikincisi ise furu’u fıkıhın kullandığı delillerdir. Küllî ya da içmalî delil, pek çok konuya uygulanabilecek genel kurallardır. Bu anlamda Kitap, sünnet icma ve kıyas küllî deliller diye adlandırıldıkları gibi, “emir vücub ifade eder, ameller niyetlere göredir.. gibi genel kurallar da birer küllî delildirler.

⁴⁴ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *el-Bihâr*, II, 184, hadis no: 5

⁴⁵ Abbas el-Kummî, *Sefînetü’l-bihâr*, II,381, *fıkıh* md.

Kısaca küllî deliller muayyen ve somut olayları göstermezler, aksine soyut genellemelerden ibarettirler. İşte usulcunun uğraş olanı olan deliller bunlardır. Cüz’i, ya da tafsilî deliller ise her birisi bir olayın hükmünü bildiren, konuları somut ve muayyen olan delillerdir. Kısaca her biri bir cüze, tafsil edilmiş bir parçaya aittirler. “Zina etmeyin” ifadesi böyle bir delildir. Bunlar ise fıkıhçının ilgi alanıdır. Ancak fıkıhçı, küllî kuralları kullanmadan cüzün hükmüne ulaşamaz. Bütün bunlar dar ve geleneksel anlamdaki fıkıh kavramı için geçerlidir. Geniş anlamdaki fıkıh kavramının cami bir tarifini yapamasak da, onun Kurân-ı Kerim’de, sünnette ve selefin ifadelerindeki kullanımına bakarak, özelliklerini zikredebilir ve anlaşılmasını sağlayacak bir tavsifini yapabiliriz:

Buna göre fıkıh:

1.Derinlemesine ve ince bir anlamadan doğan bir bilgi türüdür; üstün-körü bir anlama, ya da vahiy ve ilham gibi çabasız olarak elde edilen bilgiye fıkıh denmez. Fıkıh kitaplarını ezbere bilme, fetvaları hafızasından döktürüverme de fıkıh olamaz.

2.Fıkıh, kelamın ve mesajın anlaşılmasıdır; tabii bilimler gibi her türlü anlama fıkıh sayılmaz. Ancak kelamın anlaşılması fizik dünyanın, insanın ve toplumun da anlaşılmasını gerektirir.

3.Fıkıh, kelamın sadece hukuki yönlerine taalluk eden bir anlama değildir. İslam’da hukuk ahlak, akide ve ibadet birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmış değildirler. Sadece birisi, diğerleri olmadan anlaşılabilir. Akademisyen fıkıhçıların fakih olamayışları biraz da bu sebeptendir.

3.Kelamın anlaşılması, onun atmosferine girmeyi ve ona inanmayı gerektirdiği için, mümin olmayan bir insandan sadır olan anlamaya fıkıh denemez, böyle bir insan fakih de olamaz.

4.Fıkıh aslında kelamın anlaşılması olmakla beraber, kelamın taalluk ettiği varlık alanı tanınmadan da fıkıh bilgisine ulaşamaz. Buna göre fıkıh, asıllara bağlı olmak şartıyla halen ve fiilen sürmekte olan bir anlamın adıdır. Durağan ve statik değildir, dinamik ve tazelenen bir bilgidir. Şu halde Ebu Hanife’nin ya da İmam Şafiî’nin... anladıkları kendi zamanlarının fıkıhıdır, ancak günümüzün fıkıhı olmayabilir. Bu ifadede onlar için bir hakaret söz konusu olamaz. Onlar ve benzerleri hakkında fakih idiler, ancak bu durum onları zamanın üzerine çıkarmaz. Çünkü

fıkıh, başkalarının fikhını değil, kelamı anlamaktır. Bu ise kelamın ışığında varlığı anlamak demektir. Elbette onların alama tarzı ve usulü çok önemlidir. Hatta onsuz olmaz, ama kendi zamanını anlamayan bir fakih, hiçbir surette fakih olamaz.

Bu sebeple fıkıh denen bilgi türünün oluşabilmesi için zamanın bilinmesi üzerinde biraz durmamız gerekir:

C. Fıkıh Hikmet İlişkisi

İslamî ilimler içerisinde fıkıh da hikmet de birer bilgi türüdürler ve farklı özelliklerde daha başka pek çok bilgi türü vardır. Ve bir bilgi türü olarak fikhın hikmetle ilişkisi ve benzerliği vardır. Çünkü “hikmet” sabit, muhkem ve eşyanın aslına uygun bilgi demektir. Bu yüzden “Fıkıh”ın “hikmet” e müradif gibi olduğunu söyleyenler vardır: Mesela şunun hikmeti veya sırrı veya ruh ve hakikati şudur yerinde, “fikhı şudur” denilir. “Hikmet” gibi “fıkıh” da bütün çeşit ve sebepleri ile dakik ilmi ve faydalı ameli ifade eder. “Hikmet” kelimesinin de Kur’anda “Fıkıh” gibi 20 (yirmi) kez geçmiş olması bu açıdan çok anlamlıdır. “Allah kime hayır dilerse onu **Dîn**’de fakîh kılar”⁴⁶ hadis-i şerifi ile, “Kime hikmet verilirse şüphesiz ona çok büyük hayırlar verilmiştir” (Bakara 2/269). Ayeti kerimesi de bu anlamı destekler. Şu halde “fikh”ı olmayan, ne kadar alim olursa olsun, “hakîm” olamaz. Bu tarife göre şu da muhakkaktır ki, fikh-tan başka ilmi olmayanlara, yani “Kelamî” anlamayanlara da “hakîm” denemeyecektir. Ayrıca fakîh olmak için, fikhın dayandığı usulü bilmek de şarttır. Bu ise bütün ilimlerle alakalıdır. Fıkıh, hem nazarî hem de amelî yönü olan bir ilim olduğu gibi, bir tespitte göre de ilmî amele dahi şamildir. Yani ilmi ile âmil olmayana gerçekte “fakîh” denmez. Binaenaleyh, ilim “tevhîd ilmi” ve “akîde ilmi” gibi usûle, “fıkıh” da furû ilmine ve amele hamledilince bu tarif, nazarî ve amelî hikmetin tamamına uygun olmuş olur.⁴⁷ İlk müfessirlerden Mücahid, “her kime hikmet verilirse, ona çok büyük bir hayır verilmiş demektir” (Bakara 2/269). ayetini şöyle yorumlamıştır: “Bunun anlamı nübüvvet verilirse demek değildir. Fıkıh ve ilim verilirse demektir.”⁴⁸ Yine ondan gelen bir başka yorumda ayetteki

⁴⁶ Buharî, I, 16, IV, 175; Darimî, I, 74; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 306

⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 916

⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, I, 181

bu hikmeti: “Bu nübüvvet demek değildir, bel ki, ilim, Kurân bilgisi ve fıkıhtır” diye yorumlamıştır.⁴⁹

İslam’ın bidayetinde bu günkü anlamda “fıkıh” ve “fukaha” tabirleri kullanılmıyordu. Her anlamda ilim ve marifet sahibi insanlara “ulemâ” denirdi. İbn Haldûn başlangıçta ashâb ve tabiîn’in fakihlerine “kurrâ” dendiğini söylüyorsa da bu çok isabetli olmasa gerektir. Zira İslam’ın bidayetinde Kurân-ı Kerim’i yazıp okuyan ve kıraat çeşitlerine aşına olan bütün ashab ve tabiîn ulemasına “kurrâ” denirdi. Oysa bunların hepsi fakih değildi. “Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki fakih değildir” hadisinin manasınca, pek çok fikhî meseleyi bilen nice ulema vardır ki, fakih değil, meseleler hafızıdır denebilir. Fıkıhla ilgilenmeyip yalnız hadis ezberlemekle meşgul olan hadis ehlinin çoğu bu kabildendir. Bunlar mesele hafızı ve fıkıh taşıyıcısıdırlar, ancak fakih ve müctehid değildirler. Fakih tabiri daha sonra yerleşecek ve fakihlerin “**fakihu’n-nefs**” dedikleri fikhî bakış açısına sahip olan tedkik ehli ulemaya ad olacaktır. Bu anlamda “fıkıh” bir meselenin hükmünü bilmek değil, onun Şeriat bütünü içerisindeki yerini, diğerleriyle irtibatlı olarak bilmek, Şeriatın makasıdı içerisinde kavramak demektir.

Yukarıda da işaret edildiği gibi “Fıkıh”, Ebu Hanife’ye (v.150) kadar semantik açıdan bir anlam kayması yaşamamış ve onun meşhur tarifi de bu genel anlamı adeta formüle etmiştir: “**Fıkıh kişinin leh ve aleyhine olan şeyleri** (hak ve görevlerini) **bilmesidir**”. Açıktır ki, bu tarif, akîde dahil **Dîn**’in tamamına, hatta dünyevi bilgilere de şamildir. Bu geniş fıkıh kavramı içerisinde akîde en büyük yeri tuttuğu için de Ebu Hanife ona “en yüce fıkıh” anlamında “el-fikhu’l-ekber” adını vermiştir.

Bilahare fıkıh ve akîde birbirlerinden ayrılarak müstakil birer disiplin haline gelmişler ve buna göre “fıkıh” yeniden tarif edilerek Ebu Hanife’nin yukarıdaki tarifine “**amel yönünden**” kaydı ilave edilmiş ve “**Fıkıh kişinin amel ve eylem cinsinden olan hak ve görevlerini bilmesidir**” denmiştir. Ama buradaki “fıkıh” da yine modern anlamdaki “hukuk” tan daha geniş bir kavramdır. Çünkü “Fıkıh”, temizlik ve ibadetler gibi hukukî olmayan konuları da içermektedir. Dolayısıyla “Fıkıh”, İslam Hukuku demek değildir, aksine onu da içine alan bir üst kavramdır. Kaldı ki,

⁴⁹ Hatib el-Bağdâdî, *el-Fakih ve’l-mütefakkih*, I, 119

sadece hukuki konulardaki fıkha da hukuk tabir etmek tartışılır bir isimlendirmedir. Çünkü fıkıhın temel özelliği, sözün, yani kelimullahın kavranılmasıdır. Hukukta ise başka kaynaklar da vardır. Ayrıca fıkıh ahlakı da mündemiçtir. Oysa günümüzde hukukun ve ahlakın alanları farklıdır.

Fıkıh kavramı etrafında yaptığımız bu teorik keşif turundan sonra, şimdi de onu pratik alanda izlemeyi sürdürebiliriz.

II. FIKHİN PRATİK HAYATLA VE DİĞER DİSİPLİNLERLE İLİŞKİSİ

A. Fıkıhın Hayatı Tanımakla İlişkisi

Fıkıh, kelamı zamana göre anlamaktır dedik. Bunu zamanı kelama göre anlamak diye de ifade edebiliriz. Bu sebeple zamanını tanımayan alim, fıkıh adına çok şeyler ezberlemiş olsa bile fakih olamaz. Şu söz, hadis olmasa dahi, en azından yerleşmiş bir kültürün ifadesidir. “Allah lisanını tutan, zamanını tanıyan ve gidişatı düzgün olan insana merhamet buyursun”.⁵⁰

Hatta Gazalî’ye göre sadece fakih değil, fıkıhın hammaddesi olan sünneti nakledenler dahi zamanı iyi bilmelidirler:

“Muhaddisin edepleri: Sıdkı kasteder, yalandan kaçınır ve meşhur olanı tahdis eder, sika olanlardan rivayet eder, münkerleri terkeder, selef arasında cereyan eden olayları zikretmez ve zamanını iyi tanır...”⁵¹ Müftinin veya müçtehidin, yaşadığı cemiyetin örf ve adetini bilmesi gerekli görülmüştür.⁵² “Her şehir halkının bir konuşma ve ifade şekli (üslubu ve ıstılahları) vardır. Bu özelliği bilmeyen kimsenin, ifade şekliyle ilgili konularda o şehir halkına fetva vermesi caiz değildir.”⁵³ İbn Abidin: “zamanının insanlarını tanımayan cahildir”.⁵⁴ İmam Muhammed’in bizzat çarşıya giderek sanatkârların örflerini öğrendiği rivayet edilir.⁵⁵

⁵⁰ Bu sözü Münavî zayıf bir hadis olarak nakletse de (Bkz. *Feyzu’l-Kadir* IV, 29) Elbanî mevzu olduğunu söyler. (Bkz. *Silsiletü’l-ahâdisi’d-da’ife*, No: 1771)

⁵¹ Cemalüddin Kasimî, *Kavaidüt-tahdis*, Lübnan 1399 s. 233 (Gazalî, *el-Edeb fi’d-din*, Kahire 1343, s. 5)

⁵² İzmirli, *İlm-i hilaf* s. 118

⁵³ Hayrettin Karaman, *Meseleler* 1/439-40. (*el-Bahru’r-raik*’ten)

⁵⁴ İbn Abidin, *Şifau’l-alil*, s. 168

⁵⁵ Mustafa Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, ty. S. 126. (el-Kerderî, *Menakıbu’l-İmam el-Azam* II, 152)

Bu gün için durumun çok daha karmaşık olduğu açıktır. Ticaret de siyaset de, kültür de küreselleşmiş ve beşeri ilimlere ilişkin bilgiler gelişmiştir. Müziğin bile felsefesi yapıлып, çok farklı usullerle ondan yararlanma yolları aranırken, artık bir fıkıh kitabında rastlanılan; çalgı aletleri darlığı olursa caizdir, nefesli olursa değildir türü açıklamaların fazla bir değerinin kalmadığı ortadadır.

Günümüzde fakih olabilmek, ya da fıkıh denen bilgiyi yeniden üretebilmek için, fıkıh kitaplarında varolan statik bilgileri ezberlemekten çok, yaşanan hayatı tanımak daha önemli ve daha kestirme bir yoldur. Bu durum en azından iki sebepten ötürü böyledir:

1. Dini ilimler ve bu meyanda fıkıh ürünleri çok fazla ve dağınıktır. Teorik olarak hangi fıkıh bilgisinin nerede ve ne zaman işe yarayacağını tespit edebilmeye ömür yetmez. Çünkü genel olarak dinî ilimler, özel olarak da fıkıh, şu ana kadar bütün fakihlerin, müçtehitlerin ve âlimlerin düşünüp, kayıt altına aldıkları her türlü zihni üründür. Bunların pek çoğu kendi zamanları için bihakkın fıkıh olsa dahi, çok azı günümüzün fikhî sayılabilir.

2. Eşyada aslolan ibahadır. Diğer ifadesiyle, hayatta mubah ve helal olan şeyler daha fazladır. İnsanın yaşamakta olan hayatı ve hayatta cereyan eden muameleleri ve eşyayı tanınması o kadar zor değildir. Çünkü bunlar sınırlıdır ve bu toplumda yaşayan insan, âdi bilgilerle olsa dahi aslında çok şey bilmektedir. Bunların içerisinde haram olanlar azınlıkta olduğuna göre, sadece haramların bilinmesi dahi, diğer eşyanın hükmünün de bilinmesi anlamına gelir. Bu sebeple şöyle bir hüküm yanlış olmasa gerekir: Fakih olmak, ya da fıkıh bilgisini yeniden üretmek için, kitaplardan hayata değil, hayattan kitaplara gitmek gerekir. Bunun için şöyle bir tespitimizi okuyucularımızla paylaşmak istiyoruz: Bir yerlere kapanıp usul ve furu'u fıkıh kitaplarını ezberlemekle ömür tüketen insanların ne yaşadığımız hayatı, ne de fikhî anlamadıklarını görürüz. Buna karşılık Arapça dahi bilmeyen, ama dindar ve samimi olup, sadece İslam'ın temel prensiplerini öğrenen iktisatçı, siyaset bilimci ya da doktorların, hayata dair fikhî bildiğimiz insanlardan daha isabetli hükümler çıkardıklarına şahit oluruz. O halde bu gün ve her zaman, yaşayan bir ekonomiyi bilen birisinin ekonomik konulardaki fikhî hükümleri bilmesi, İslam fikhini ezberleyen birisinin ekonomi bilmesinden çok daha kolaydır.

İslam hukukunun kanunlaşmaması, onu tatbiki mümkün, reel bir hukuk olmaktan uzaklaştırdığı ve daha çok farazi konulara ittiği söylenebilir. Ancak bu iddianın temellendirilmesi burada bizim yapabileceğimiz bir şey değildir. Sadece bunun isabetle olduğu kanaatiyle diyebiliriz ki, oysa hukukun gelişmesinde vakıa hep önde olmalı, tabii seyrinde gitmeli, hukuk ise onu izleyip, meşruiyet alanlarını belirlemelidir. Ama ne yazık ki, İslam hukukundaki durum bunun aksine cereyan etti. Son dönemlerdeki kanunlaştırma/taknîn faaliyetleri de yakılmayı önleyemedi. Bu genellemeneden belki Ebu Yusuf'un *Kitabu'l-harâc*'ını, Maverdî'nin *el-Ahkamu's-sultâniyye*'sini ve en sonunda da, çöküşü bir türlü engelleyemeyen Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mecelle*'sini istisna edebiliriz. Eğer bütün alanlarda mesele *Kitabu'l-harâc*'ın yaptığını yapan kodlar oluşturulsaydı İslam hukuku daha gerçekçi temellere oturtulabilir ve daha uzun ömürlü olabilirdi. Hukuk alanındaki bu çöküşe, fukahâ ile ümeranın bir türlü uzlaşmamalarını, bu sebeple de fukahânın reel siyasetten uzak, hep nazârî bir fıkıhla uğraşmalarını da bir sebep olarak ekleyebiliriz.

Fıkıhın ne tür bir bilgi olduğu iyi kavranılırsa anlaşılmiş olur ki, günlük olaylar hakkında yorum yapma şansına ve hakkına en layık ilim adamları aslında fıkıhçılardır. Buna karşılık bu gün hayatı en az yorumlayabilen ilim adamları da, ne yazık ki, fıkıhçılardır. Çünkü bu günün fıkıhçıları, fakîh değil, fıkıh uzmanı, fıkıhçı, ya da akademisyendirler. Buna ek olarak, eskisinden daha çok bu gün ümera, başta fıkıhçılar olmak üzere “din âlimleri”ni hazzetmemektedirler. Buna, yönetim biçiminin İslam olduğunu söyleyen Arap ülkeleri de dâhildir. Hatta onlardaki ümera bu konuda daha şedit ve daha baskıcıdır. Çünkü oralarda fukahânın mevcut yönetime söz söyleme imkânı daha çoktur. Onlar ise bunu hiç sevmeyizler.

“Dinde Tefakkuh” İçin Çıkmak ya da Kalmak

Fıkıh denen bilgi türünü ve nasıl kazanılacağını anlama açısından Tevbe Suresi 122. ayet son derecede ilginç ipuçları verir:

“Müminlerin topyekün savaşa çıkmaları uygun olmaz. Her fırkadan bir grup da dinde tefakkuh için çıkmalıdır. Böylece döndüklerinde kendi kavimlerini uyarırlar ve onlar da belki, sakınırlar” (9/122).

Tefakkuh kavramının özellikleri üzerinde daha önce durduk. Burada söyleyeceklerimiz ise başkadır.

“**Dinde tefakkuh**” kavramı önemli bir **Kurân** kavramıdır ve bunun için, sanıldığı gibi “çıkılmayıp bir yerde kalmak” değil, aksine çıkmak ve dolaşmak gerekir. Hal böyle iken ne hikmetse ülkemizde **Kurân-ı Kerim** mealî yapanların çoğu ayetteki “*ve-levlâ nefera*” kelimelerini, “çıkmasınlar” diye tercüme etmişlerdir. Oysa “lev-lâ”, bilindiği gibi, Arapçada harfi tahdîd’dir ve bir şeyin yapılmasına teşvik anlamına gelir. Bu sebeple “ve-levlâ nefera” yı, ‘çıkmasalar’ değil, ‘çüksalar’ diye anlamak gerekir. Sanıyorum mealcileri bu yanlışlığa götüren sebepler şunlardır:

Söz konusu ayetin bağlamı, Tebük Seferi’dir ve eli yeten dizi tutan herkesin bu sefere çıkması istenmiştir. Her kesimden bir grup insanın dinde tefakkuh etmesi bu bağlamda söz konusu olunca, tefakkuh etmesi gerekenlerin, herkesin hilafına çıkmamaları gerektiği sanılmıştır.

İkinci olarak, bir önceki ayette: “**Müminlerin topyekun savaşa çıkmaları uygun olmaz...**” denmiş olması, muhalif mefhum olarak ayetin, bir kısmının da çıkmamaları gerektiğini söylüyor olduğu sanılmıştır. Oysa “**Müminlerin topyekûn savaşa çıkmaları uygun olmaz...**” ifadesini, diğer bir muhalif mefhum olarak: “Hepsi savaş için değil, bir kısmı da tefakkuh için çıkmalıdır” diye anlamak da mümkündür.

Üçüncü olarak, muhtemelen bir önceki ayetin manasına aldanılarak bu seferde Hz. Peygamber’in çıkmayıp Medine’de kaldığı vehmedilmiştir. Böyle sanılınca da dinde tefakkuh edecek olanların savaşa çıkmayıp, Medine’de onunla kalmaları ve dini emir ve yasakları öğrenmekle meşgul olmaları buna uygun düşmektedir. Oysa bu bir hatadır ve Tebuk Seferine bizzat Hz. Peygamber komuta etmektedir. Medine’de ev işlerine bakmak üzere damadı Hz. Ali’yi, vali olarak da Muhammed b. Mesleme’yi bırakmıştır.⁵⁶ Bu durumda tefakkuh edeceklerin Medine’de kalmalarının bir anlamı yoktur. Mademki, din Hz. Peygamber’den öğrenilmektedir, o halde onu daha iyi öğrenmek için onunla beraber olmak daha elverişlidir. Şu halde tefakkuh için ‘çıkılmamak’ değil, aksine ‘çıkılmak’ gereklidir.

Aslında Hac Suresi 46. ayet bu anlama açıklık getirir: “**Yeryüzünde dolaşsalardı, böylece akleden kalpleri ve duyan kulakları olsaydı!**”.

⁵⁶ Bkz. Muhammed el-Hudari, *Nûru’l-yakîn fi sîrati Seyyidi’l-mürselîn*, Beyrut 1987, s.292

Buradan akletmenin kalbin bir eylemi olduğunu ve çıkmakla alakası bulunduğunu öğreniyoruz. Arâf 179. ayetinde ise: “kalpleri var ama onlarla fıkhetmiyorlar...” denirken fıkıh da kalbin ameli olarak gösterilir. Buna göre tefakkuh da, akletme de kalbin eylemidirler ve bunların ikisi de idrakin birbirine çok yakın iki kademesidir. Aralarındaki fark olsa olsa, akletmeyi herkesin yapabileceği, fıkhetmeyi ise sadece müslümanların yapabileceği hususudur. Ya da akletmek için iman şart değildir ama fıkhetmek için iman şarttır. Buna göre sanki fıkhetme, akletmeden sonra gelen bir anlama aşamasıdır. Ama her halü kârda akletmek için de, tefakkuh için de çıkmak ve dolaşmak şarttır.

Ancak bu ‘çıkmanın’ ne anlama geldiği üzerinde de durmamız gerekir. Mezkûr ayette ‘çıkmaq’ diye tercüme edilen “nefr/nefer” kelimesi, etrafa dağılmak, gitmek, dolaşmak gibi anlamlara gelir.⁵⁷ Buna göre dinde tefakkuh etmeleri istenenlerin çıkıp dolaşmaları, elbette temiz hava almak ve gönül ferahlığı için etrafı dolaşmak anlamında değildir. Buradaki dolaşmanın tabiatı ve insanları, kısaca varlığı tanımak için olduğu açıktır. Bu bile tek başına, varlığı iyi tanımadan dinde tefakkuhun, dolayısıyla da fıkıh ve fakîhin olamayacağına delalet için yeterlidir. Şu halde kelamı anlamadan fıkıh olunmaz, varlığı tanımadan da kelam anlaşılabiliriz.

Sünnette de davet ve tebliğ için çıkmak diye bir düşüncenin bulunduğu bilinmektedir. Bunu hadisçiler “ilim için rihlet” olarak anlarlar. Bu durum da başlı başına, “inzâr” ın çıkmakla alakasını gösterir.

Çıkmaktan kasıt, varlığı tanımak olunca bunun da birden çok yolu olabilir: Bunlardan birisi farklı okumalardır. Günümüzdeki fıkıhçılar (hadisçiler ve tefsirciler... de öyle) sadece fıkıh metinleri okumakla fakih olunacağını zannedebilirler. Oysa ihtisas fıkıhta olsa bile, fıkıhın olabilmesi, ilgili olduğu oranda bütün alanlarda yeterli bilgiye sahip olmakla mümkündür.

İkincisi, farklı ülke ve kültürleri tanımaktır. Çünkü bilgi her farklı ortamda farklı ürünler bitirir ki, bunlara kültür diyebiliriz. **“Biz sizi farklı halklar ve kabileler olarak yarattık ki, tanışasınız”** (49/13), diye tercüme edilen ayetteki “li-teârafû” kelimesini, “tanışasınız” yerine, marifetle-

⁵⁷ Bkz. *Tâcu'l-arûs*, n-f-r md

şesiniz, bilgi alışverişinde bulunasınız, farklı bilgiler üretesiniz diye anlamak daha doğru olmalıdır. Çünkü her farklı konum, farklı bir bilgilenme sebebidir.

Üçüncüsü, halkla haşır neşir olmak ve hatta kahve kültürüne kadar tanımaktır. Biz akademisyenlerin belki de hiç beceremediğimiz şeylerden birisi budur. Çünkü bunda ayak takımına karışma ile suçlanma riski vardır. İlim, hayata uygulama şansı olan bilgiler değil de nazari kaideler olarak görüldüğü için halkın örf ve yaşayışı ilmîlikten uzak sanılır. Bu kadar çok kuralı ezberleme durumunda olan bilim adamının zaten böyle bir zamanı da yoktur. Halktan koptuğu için de karışıp onunla sohbet etme becerisini kaybetmiştir. Takva anlayışında farklılaşma vardır ve halkla beraber olunması halinde, takva olarak görülen bazı vasıfların kaybedileceği varsayılır.

Dördüncüsü farklı alanlardaki etkinlikleri takip etmektir. Kişinin ihtisası ve bilgi piramidinin ucu fıkıh olabilir, ama bu piramidin kaidesinde gerekli her ilim, gerektiği kadar bulunmalıdır. Birbirlerinden tamamen bağımsız ilimler olamaz. Hatta fıkıh için tabii bilimler dahi böyledir ve belli ölçüde gereklidir.

Bu sebeple tafakkuh için çıkmak demek fakihin bilimlerin, özellikle de sosyal bilimlerin geldiği noktayı bir nebze bilmesi demektir. Ta ki, söyledikleri ile vakıa çatışmasın. Bu sebeptendir ki biz bu gün pek çok fıkıhçının konuşmalarında dünyadan tamamen kopuk ideal ya da hayal şeylerden söz ettiklerini görebiliriz. Günümüzün zahirîleri özellikle böyledirler. Bu durum Cabirî'yi bir noktada destekler gibi görünse de o söylediklerinde haklı değildir. Çünkü o beyanî bilginin tamamen nassa dayalı bir bilgi olduğunu, nassın da bir sınırı bulunduğu için bu bilginin gelişip artamayacağını iddia ediyordu. Ancak tek başına nassı anlamakla, varlığı nassın ışığında okumak farklı şeylerdir. Onun söyledikleri ancak koyu bir zahiriğe uygun düşebilir. Mesela bir fakih olarak Karadawî böyle bir çerçeveye sığdırılabilir mi?. O dünyayı sürekli dolaşüyor, İslam alemini bir bütün olarak tanıyor, okuyor ve isabetli değerlendirmeler yapıyor. Buna mukabil mesela Suudi Arabistan Televizyonlarında konuşma yapan fakihler adeta gayri vaki dünyalardan söz ederler. Bizdeki sürekli abdestten namazdan söz eden fakihleri de buna örnek verebiliriz. Şu halde fıkıhın yaşanan gerçeklerle ilişkisini görmemiz zorunludur.

B. Sosyal Bilimler ve Fıkıh

Fıkıhın, modern sosyal bilimlerle alakasının olduğunda şüphe yoktur. Bu alakadan ötürü bazı yazarlar batıda sosyal bilimlerin yaptığını, İslam dünyasında fıkıhın gerçekleştirdiği kanaatindedirler. Söz konusu bilimlerin İslam dünyasında gelişmemesinin sebebi olarak da fıkıhın bu alanı kapatmasını ve bu bilimlere gerek kalmamasını gösterirler. Ancak bu tez tartışılabilir olmasının yanında, bütünüyle doğru da değildir. Çünkü böyle bir alanın bulunmasına karşılık fıkıhla sosyal bilimler arasında köklü farklılıklar da vardı.

Bir defa fıkıh, kelamı anlama ihtiyacından doğan bir ilimdir, sosyal bilimler ise toplumu ya da bireyi anlamayı hedeflemişlerdir.

Bu bilimleri tek tek ele aldığımızda, sosyolojinin ve antropolojinin öncelikle sömürgeciliğin birer aracı olarak oluşturulduklarına şahit oluruz. Sosyolojinin bu gün çatışma üretme için kullanılan alt dalları bile çıkmıştır. Oysa fıkıh hiçbir zaman insanları sömürmek ve sömürgeciliğe araç olmak için kullanılmamıştır. Fıkıhta başkalarının ve kölelerin hukukunu koruma esasları vardır, ama onları sömürme ve köleleştirme hedefi yoktur.

Sınıf esası üzerine kurulu batı modernleşmesinin doğurduğu çalkalanmalar ve toplumsal huzursuzluklar özellikle sosyolojinin batıda doğması ve gelişmesinin en büyük sebeplerinden biridir. Zaten sosyal bilimlerin denince de ilk akla gelen sosyolojidir. Şehirleşmenin büyümesiyle toplumsal olayların artması ve insan psikolojisinin bozulması da sosyolojinin doğmasını zorunlu kılmıştır. Bu bilimlere sanayi öncesi batı toplumlarında da fazla ihtiyaç yoktu ve ihtiyaç duyulmadığı zamanlarda bu bilimler de doğmamıştı. İslam toplumu ise hiçbir zaman sınıf ve çatışma esası üzerine kurulu bir toplum olmamıştır.

Fıkıhın sosyal bilimlere ihtiva ediyor olmasına rağmen bu bilimlerin İslam dünyasında gelişmemelerinin bir sebebinden daha sözedilebilir: Uzun yüz yıllar içtihadın tecezzi kabul etmeyeceği fikri, fakihleri alimi kül olmaya zorlamış, ancak zamanın, bilginin ve örflerin değişmesiyle buna imkân kalmamış, ama ihtisaslaşma da gelişmemiştir. Alimi kül olamayanlar, tahsisi konularda da bir varlık ortaya koyamadılar. İhtisaslaşmanın olumsuzluklarından da sözedilebilir ama birim alandaki bilginin

artmasına karşılık insanın aklında ve hafızasında gelişme olmayınca yapılacak tek şey, daha küçük parçaları daha yakından görmektir.

Hukuka gelince, fıkıh onu tamamen mündemiçtir ve bir bilim olarak İslam hukuk bilimi, Batı hukuk biliminden bin yıldan daha fazla bir süre önce doğmuş ve gelişmesini tamamlamıştır. Burada Roma Hukuku akla gelirse, bunun bir kanunlar manzumesi olduğunu, Romalıların bir hukuk bilimi ortaya koymadıklarını hatırlatmamız gerekir. İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenleyici kurallar anlamında belli kanunları bulunmayan toplumlar muhtemelen hiç var olmamıştır, ancak hukuk bilimi çok yenidir. Oysa tam anlamıyla hem bir hukuk felsefesi, hem de bir hukuk bilimi olan *usûl'ü fıkıh*, VIII. Asrın ikinci yarısında kullanılmış, IX. Asrın ilk yarısında ise hakıyla yazılmıştır. Eğer hukuk bir bilim ise ki, bu gün hukukun bir bilim olmadığını söyleyenler de vardır, onun beşeri, yani sosyal bilimlerden sayılacağı açıktır. Bu durumda İslam'ın önceliği vardır. Şu halde İslam toplumu için gerekli olan ilimler zamanında doğmuş ve gelişmişlerdir.

Tarihin de bir bilim olup olmadığı tartışılır. Öyle ya da böyle, Kur'ânı Kerim'in geçmişe sık sık atıfta bulunduğu ve ondan ibret alınmasını istediği açıktır. İlk siyer kitaplarının İslâm'ın daha ikinci asrında yazıldığı da bilinmektedir. Üçüncü asrın sonunda Taberî dev eserini bitirmiş olacaktır.

Ancak İslam'ın ana kaynaklarıyla geçmişe ve zamana bunca değer vermesine karşılık, fıkıhın gelişme döneminden sonra bir zaman dışılık / anakronizm yaşadığı da bir gerçektir. Buna daha sonra tekrar dönmeyi düşünüyoruz. Ancak bu durum fıkıhın tabiatından değil, sürdürülmesindeki anomaliden kaynaklanmıştır.

Psikolojik delillere yer vermekle beraber fıkıh psikolojiden de oldukça farklıdır.

Fıkıhın bir sosyal bilim olmasına, ya da en azından sosyal bilimlerle alakalı bulunmasına bir ölçüde hak verenler, onun fen bilimleri ne alakasının olduğunu merak edebilirler. Şu halde bu konuya da bir nebze değinmemiz gerekir.

C. Fen bilimleri ve Fıkıh

Elbette fıkıh bir fen bilimi değildir. Ancak fıkıhın fen bilimleri ile de en az beşeri bilimler kadar ilişkisi vardır, ya da olmalıdır. Çünkü kelamın/sözün anlaşılması aynı zamanda insanın ve tabiatın anlaşılmasına bağlı olduğu için, fıkıh her zaman bu bilimlere muhtaçtır. “Ezmânın tağayyürü” ile değişecek olan fıkıh büyük ölçüde fen bilimlerine ait olan alandadır. Astronominin İslam dünyasında gelişmiş olması fıkıhın zamanla olan alakasını sağlam temellere oturtmak içindir. Tabibin sorumluluklarını tespit etme, hastanın ibadetlerini düzene koyma gibi sebeplerden ötürü fıkıhın yükselme dönemlerinde tıp hep fıkıha paralel gitmek zorunda kalmıştır. Cihat ve savunma ihtiyacı, savaş edevatını en ileri derecede Müslümanların kullanması sonucunu doğurmuştur. Bu itibarla fen bilimleriyle paralel gitmeyen, ya da bu bilimlerden yararlanmayan bir fıkıh elbette zamana cevap veremeyecektir. Diğer bir ifadeyle, bu günün fıkıhı olamayacaktır.⁵⁸ Fıkıhın yüzyıllardır yaşadığı anakronizm budur ve bundan kurtulmadıkça zamanın fıkıhı oluşamayacaktır.

Bu yargının sayısız delilleri vardır, ancak burada sadece iki tanesine ve kısaca değinebiliriz:

1. Bütün fıkıh kitaplarımız ve tefsirler anne karnındaki ceninin canlanmasının, ya da ona ruh üflenmesinin süresini 120 gün olarak verirler ve bu tespiti bir hadisi şerifin ihtimalli manalarından birisine dayanarak yaparlar. Oysa hadisin bütün rivayetleriyle beraber ele alınması halinde bu süre 35–40 gün olarak da anlaşılabilir. Eğer bilimle atbaşı gidilseydi müslüman fakihler böyle bir yanılığa ısrar etmeyecekler ve hadislerin, bilimin sonuçlarını destekleyen ihtimallerinin de bulunduğunu anlayacaklardı.

2. Keza, bu günün fakihleri Ramazan’ın tespiti konusunda çok farklı şeyler söyleyebilmekte ve birleştirici olmaktan ziyade parçalayıcı bir ilim anlayışına sahip olabilmektedirler. Oysa bu mesele de bilimle yardımlaşarak ele alınsaydı ve ilgili naslardan hiç birisi reddedilmeksizin, muhtemel delaletleri bilimin yardımıyla ayıklanabilseydi meselenin çok basit olduğu görülürdü.

⁵⁸ Fıkıhın bidayetinde fen bilimlerinin dahi fıkıha hizmet için ortaya çıktığına dair bak: Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu Tekvinü'l-Akli'l-Arabi*, İZ, 1999 İst. s. 136 vd.

Bu iki örneğe, hamileliğin en uzun süresi gibi başka pek çok örnek eklenebilir.

Bilim bilimdir ve bir yerden öbürüne değişmez, ancak gaye ve bakış açısı bilimin önceliklilerini ürünlerini ve sonuçlarını değiştirebilir. Fıkıhın hukuku aşan boyutu vardır ve o Allah'ın rızasını da hesaba katmak zorundadır. Yani fıkıh aynı zamanda ahlakîdir. Bu sebeple fıkıhın beraber yürüyeceği bir bilim, istediği konuda, istediği araçlarla ve istediği gibi icrayı faaliyet edemez. Fıkıhın işbirliği yapacağı bilim meşruyet alanını, haram helal sınırını, hayvanların dahi hukukunu hesap etmektedir. İşte önemli fark budur. Tabiatı tahrip ederken, imha silahları üretirken sadece merakını gidermeyi, ya da duygularını tatmin etmeyi ölçü alamaz. Ne var ki, müslümanlar bu alanı başkalarına kaptırdıkları için artık söyleyecek bir sözleri kalmamıştır.

Bütün bunlardan sonra geleneksel fıkıhın, eleştiriye en açık olan yönünün, tarihi ve zamanı çok az hesaba katmış olmasıdır denebilir. O halde bir parça da buna değinmemiz anlamsız olmaz.

D. Fıkıh ve Tarihsellik

Burada tarihselliği anlatabilme durumunda değiliz, ancak bu kavramın batı modernleşmesinin bir argümanı olarak doğduğu, hermönetikte kutsal metinlere uygulanarak tabir caiz ise, İncil'i uysallaştırdığı bilinen bir husustur. Bu, aynı zamanda kavramın bize yabancı olduğu anlamına da gelir.

Tarihselliğin pek çok çeşidi olmakla beraber metin okumalarında tarihsellikten kastedilen şey şudur: Her metin gibi kutsal metinlerin anlamları da oluştuğu dönemin şartlarıyla sınırlıdır. Belli zamanda ve belli evsafdaki olaylar için indirilen/oluşturulan bir hükmü, başka bir zamanda ortaya çıkan bir olaya uygulamak doğru olmaz. Çünkü iki olayı birbirinden farklı kılan pek çok sebep vardır. Şu halde kutsal metinler için önemli olan, içerdikleri hükümleri koyarken neyi hedeflemiş olduklarıdır, yani bu hükümle Tanrının muradının ne olduğudur. Öyleyse bizim de, metnin lafzının ne dediğini değil de, sözkonusu bu muradı gözetmemiz gerekir.

Bu düşünce bir çırpıda reddedilebilecek gibi değilse de, bunun Kurân-ı Kerim'e, hatta büyük ölçüde sünnete uygulanması, ancak Hıristiyanlığın

başına gelenlerin İslam'ın başına da geldiği varsayımıyla mümkün olabilir. Oysa İslam için böyle bir şey olmamıştır.

Fıkıha gelince, adına tarihsellik deme ihtiyacı duymasak dahi, onda bu durum büyük ölçüde mevcuttur. Yani fıkıh aslında kutsal bir metin değildir. Büyük ölçüde bir yorum, bir anlama ya da bir felsefedir. Bütün beşerî anlamaların ve yorumların, ortaya çıktıkları şartların ürünü olmaları ise tabîi ve kaçınılmazdır. Şu halde başından beri fıkıh olarak ortaya çıkan her türlü içtihadı, artık değişmez hükümler ve sabit din olarak görmek, hem bu dinin tamamlandığı gerçeğine, hem de düşünme eyleminin tabiatına aykırıdır. Aslında fıkıhın duraklamasına sebep olan en büyük yanlış da budur. İslam'ın önünü tıkayan, onun her zamana ve zemine uygulanmasını engelleyen, hatta düşünceyi donduran ve duraklatan sebeplerin ilki de budur.

İşte İslam'ın yeniden uyanma dönemi düşünürlerinin, -buna modernist İslam düşünürleri de diyebiliriz- farklı düşüncelerine sebep olan nokta da burasıdır: Onlara göre mevcut İslam anlayışının tıkanıp gittiğine ve bununla modern zamanlarda dünyayı kucaklayabilecek bir İslam ortaya konamayacağına göre, eksiklik İslam'da değil, müslümanların onu anlamalarındadır. Öyleyse -bu modernist düşünürlere göre- tarihsellik yöntemini Kurânı Kerim'e de uygulamak, bu müşkülünden çıkmanın yegâne yoludur. Ondaki hükümlerin belli zaman ve belli mekandaki Arap milletine gelen tarihsel hükümler olduğunu kabul edip, günümüze o hükümleri değil, onlarla hedeflenen sonucu uygularsak, İslam modernleşmesini de sağlamış oluruz.

Modernist İslam düşüncesinin özü budur ve bu hüküm, samimi olsa bile, biz öyle sanıyoruz ki, çok çabuk verilen bir hükümdür. Oysa ortada bir anakronizmin olduğu gerçektir. Ancak bu Kurân-ı Kerim'in evrensel kabul edilmesinde değil, onu anlama ve yorumlamada, yani fıkıhta olan bir anakronizmdir. Öyleyse operasyonu da hastalığın olduğu yerde yapmak gerekir.

Aslında fıkıhtaki bu tarihsellik gerçeği, “ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz” kuralıyla anlatılmıştır, ancak uygulamada her zaman başarılı olunamamıştır. Şimdi yapılacak şey, bu değişimi görebilmek ve gereklerini yerine getirebilmektir.

Eğer zamanla bir değişme olmayacak olsaydı her yüzyılın başında geleceği haber verilen müceddidlerin ne anlamı olurdu? Bunu bildiren hadisi şerif, aynı zamanda her yüzyılda bir, bu ümmetin, dini tanınmayacak hale getireceklerinin, ya da o ana kadar anlaşıldığı şekliyle gelecek yüzyılda artık uygulanamayacağını da delili olmalıdır. İmam Şafii'nin görüşlerinin çoğunu değiştirmesi de bunun açık bir örneğidir. İlk örneği Hz. Ömer olmak üzere önceki fıkıhçıların bu tarihi gerçeğin farkında oldukları, verdikleri farklı hükümlerde çok açık olarak görülür.

Hz. Ömer'in yargıda ve yönetimde gerçekleştirdiği yoruma dayalı farklı uygulamalar sayılamayacak kadar çoktur. Müslüman erkeklerin, ehli kitap kadınlarla evlenemeyeceği ve bir sözle verilen üç talakın üç sayılacağı hükmü bunlara sadece birer örnektir.⁵⁹ Hz. Ali'nin sığırlardaki zekât nisabı olan 30 sayısını, kırk koyuna karşılık gelen sığır artık 30 değil, 20 dir, çünkü sığır değer kazanmıştır diye değiştirmesi de bunun bir örneğidir. Başlangıçta İbn Ömer'in sözüne ve Kadı Şurayh'in fetvasına istinaden, zorlama altında yapılan hırsızlık ikrarı, el kesme cezası için gerektirici görülmezken, Hanefilerin geç dönem fıkıhçıları bunu geçerli görmüşler ve sebep olarak da, çünkü zamanımızda hırsızlar artık hırsızlıklarını kendiliğinden itiraf etmiyorlar demişlerdir.⁶⁰ Bu durum aynı zamanda sünnette de tarihselliğin bulunabileceğini anlatıyor olmalıdır. Çünkü böyle bir konuda İbn Ömer'in sözü sünnet sayılmalıdır.

Bunlar önceki fukahanın durumun farkında olduklarının sadece birer örneğidirler. Sonradan bunun farkına varılmayışının örnekleri ise pek çoktur. Daha önce değindiğimiz gibi, anne karnındaki cenine ruh üflenme süresini 120 gün gösteren hükümler böyle bir anakronizmin sonucudur. Meselenin bilimle olan ilişkisi fark edilememiş ve hemen hemen bütün tefsir ve fıkıh kitaplarında bu hüküm tekrarlanmıştır. Oysa bu beşerî bir yorumdur ve değişmesi normaldir. Hamileliğin en uzun süresi konusundaki ilginç tartışmaları da buna açık bir örnek olarak zikredebili-

⁵⁹ Hz. Ömer'in bu kabil uygulamaları için şu iki araştırmada bolca örnekler vardır: 1. Ğalib b. Abdülkâfi el-Kuraşî, *Evveliyâtü'l-Fârûk fi'l-ıdarati ve'l-Kadâ*, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrut 1990; 2. Aynı müellifin "*Evveliyâtü'l-Fârûk es-Siyasiyye*" adlı çalışması.

⁶⁰ Serahî, *Mebcut*. IX, 185

riz. Nitekim hala bu sürenin yedi yıla kadar uzayacağı kanaatinde olan fıkıhçılar vardır.⁶¹

Ancak bu değerlendirmeleri yaparken bizim de tersinden bir anakronizme düşmemiz mümkündür. Çünkü bizler önceki fukahanın bu güne uymayan fetva ve yorumlarını zamanı hesaba katmadan verilmiş hükümler sanırken, kendi zamanımızın şartlarıyla düşünerek onların zamanlarının bunu gerektirdiğini göremeyebilir ve onlara haksızlık edebiliriz. Dolayısıyla zamanı/tarihi hesaba katma konusunda biz onlardan daha çok şey bilmek zorundayız. Hükümlerimizin isabetli olabilmesi için hem kendi zamanımızı, hem de onların zamanını bilmeliyiz. Onların sadece kendi zamanlarını bilmeleri yeterli olabilirdi.

Fıkıhla ilgili bu temel konuların dışında biz fıkıhla kültür arasında da bir ilişkinin, tersinden de olsa aranması gerektiğini duyduk ve aşağıdaki sonuçlara vardık.

E. Fıkıh ve Kültür

Fıkıh hayatın her yönüne müdahil olduğuna göre o bir kültür müdür? Ya da kültür yerine İslam toplumlarında fıkıh mı vardı?

Bu zor sorunun cevabını bulabilmemiz için öncelikle bu her iki kavramı iyi anlamamız gerekir. Fıkıh kavramı hakkında yeterli olabilecek bir şeyler söylemiş sayılırız. Kültüre gelince, onun altmıştan fazla tarifinin oluşu bile, aslında ondan herkesin başka bir şey anladığının açık delilidir. Ama kültürün, insanoğlunun, bilgiye dayalı olarak ürettiği her türlü anlayış olması noktasında çoğunluk hemfikirdir. Burada dikkati çeken nokta, kültürün insan merkezli bir ürün olduğudur. Bu sebeple de adı culture/ziraattir. Onu insan ekmiş ve insan yetiştirmiştir.

İlginç bir durumdur ki, kültür kavramı İslam dünyasında doğup gelişmemiştir. Oysa kültür bilgiye dayanır ve Müslümanların, uzun yüz yıllar bilginin öncülüğünü yaptıkları bilinmektedir. Buna rağmen İslam

⁶¹ Hamileliğin en uzun süresinin yedi yıl olduğunu söyleyen fıkıhçıların görüşleri için bkz. Cessâs, *Muhtasarı ihtilâfi'l-fukaha* II, 405; Kurtubi IX, 287; Modern bir çalışma için bkz. Abdurreşid b. Muhammed Emin b. Kâsim, *Ekallu ve ekser-i müddeti'l-haml, Dirase fikihiyye tibbiye*, http://www.islamtoday.net/questions/show_articles_content.cfm?id=71&catid=73&artid=5632#1#1

toplumu kültürü veya onun muadili olan bir kavramı tanımıyordu. Ama bu elbette, bu gün kültür denince anlaşılan şeyin en azından bir benzerinin İslam dünyasında olmadığı ve bu gün de bulunmadığı anlamına gelmez. Kültür denen şey, ya da onun alternatifi, aslında hep var olmuştur ve olmaktadır. İşte buna rağmen bu kavramın ya da onun anlattığı şeyi anlatan muadil bir kavramın bulunmaması çok anlamlıdır.

Kültür kelimesi ya da tercemeleri, İslam dünyasında batının hâkimiyetinden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Mesela Osmanlı, kültür yerine onu aynen tercüme ederek *hars* demiş, sonra da *harsı* sevimsiz bularak, kültürü olduğu gibi almıştır. Daha sonra da sol ‘yazın’ Osmanlıca bir kelime olan *hars*’i, daha sığ bir kelime olan *ekin* ile yeniden tercüme etmiş, ancak bu da tabii olarak tutmamıştır.

Arap dünyası ise kültürü karşılamak üzere, onu aynen terceme etme yerine, anlamına uygun bir kelime olan *sekâfe*’yi seçti. Ama gerek *hars* ile, gerekse *sekâfe* ile anlatılan şey aslında *kültürdü*. Kültürde, ziraat ve ekme anlamı vardır ve itibarla insanoğlunun zihninin ve bilgisinin ürünü olan her şey kültür kapsamında düşünülür. Buna karşılık, *sekâfe*, maharet ve beceriye/sanata delalet eder. Elbette maharet ve onun sonucu olan sanat da bilgiye muhtaçtır. Buna göre *sekâfe* bilgiyi ve onun sanata ve hayata dönüşmesini anlatır ki bu sebeple *sekâfe*, aslında kültürden daha anlamlı bir kavram olsa gerektir.

Kültürde kaynağın insan olduğuna bir kez daha dikkat çekmeliyiz. Kültür hikmetin ürünü değildir. Bu kelimenin batıda kiliseden kurtulmaya başlama dönemi olan 15. asırda Rönesans ve bireyselleşme ile doğmuş olması, bu iddiayı doğrulamasa bile destekler. Kültür bilgisiz olmayacağına göre, kültürü oluşturan bilginin kaynağı da insandır. Neticede kültür hümanisttir. *Sekâfe* hiç olmazsa böyle bir inhisarı ihsas ettirmez. Bu açıdan tarafsızdır. Ama onunla da anlatılan şey aslında kültürle anlatılan şeydir ve bu yönüyle *sekâfe* de hümanisttir ve sekülerdir.

İşte kültürün bu hümanist özelliğinden dolayıdır ki, İslam medeniyetinde kültür ya da bunun muadili olan bir kelime doğup gelişmemiştir diyebiliriz. Bunun karşılığında elbette kültürsüzlük yoktur, muhtemelen en geniş anlamıyla fıkıh vardır. Çünkü İslam medeniyetinin bu gün kültürle anlatılan tabanını oluşturan mamul bilgi fıkıhtır. Ya da bu zemin fıkıh oluşturur. Edebiyat ve siyasetnameler gibi disiplinler ise bunun

üzerine oturur. Fıkıhın dayandığı zemin ise sünnettir. Sünnet de Kurân'a dayalı mamul bir bilgidir, ancak o kültür gibi tamamen beşer kaynaklı bir hayat tarzı değildir, vahyin kontrolü altındadır.

Kültür yerine bazıları *basiret* kelimesini koyarlar ki bu da doğru olmamalıdır. Ya da en azından eksiktir. Bunun yerine marifet kelimesi bu anlama daha yakındır ama o da tam olarak kültür demek değildir. Belki bilginin daha yakından tanımaya ve öyle bilmeye yarayanıdır. Ya da mücerret bilmenin ötesinde varlığı tanımayı ve varlık hakkındaki bakış açısı kazanmayı anlatır. Eğer tek medeniyetli bir dünyaya doğru gidilmeyecekse İslam'ın kültür kavramını olduğu gibi alması ya da onun yerine onu karşılayacak bir alternatif bulması gerekmez. Çünkü kültür batı bilgisini ve yaşam tarzını ihsas eder, sünnet ise İslami hayat tarzının bir yaşam biçimidir. Mefhumlar aynı değildir ki, bunları karşılayan kelimeler aransın ve bulunsun. Sünnetin doğru anlaşılmalı hali ise fıkihtir. Bu sebeple fıkıh kültürün yerinde olan hayat dokusuydu diyebiliriz. Buna göre İslam medeniyetinde kültür ya da muadili olan kavram çıkmamıştır, çünkü sünnet ve onun işlenmiş hali olan fıkıh vardı. Ne zaman ki, bunlarda gedikler açıldı işte o zaman kültür bu gediklerden İslam dünyasına girmeye başladı.

F. Sonuç

İslam geleneğinin en önemli ilmî disiplini, şüphesiz fıkihtir. Fıkıh en geniş anlamıyla bütün hayatı kuşatan bir algılama biçimidir ve temelde kalamullah olarak tecelli eden Allah'ın muradını kavramaktan ibarettir. Beşerî bilginin tam anlamıyla objektif olamayacağını hesaba katarsak kalamullah konusundaki bütün anlama çabalarının fıkıh olamayacağını da kabul etmek zorunda kalırız. Onu anlama çabalarının fıkıh olabilmesi için, öncelikle onun mahiyetini olduğu gibi kabul etmek gerekecektir. Bu itibarla fıkıhın ancak bir müminden sadır olabileceğini söylemek bir inhisarcılık olarak görülmemelidir.

Fıkıh kalamullah üzerinden sürekli ve dinamik bir bilgilenme ve yorumdur. Bu özelliğini kaybettiği an fıkihta anakronizm başlar ve İslam'ın hayata yön vermesi artık sona erer. Beyana ve yoruma tabi tutulacak olan kalamullahta bir değişme ve artma olmadığına göre, onu anlamının ve yorumlamanın sürekli olabilmesi, varlığı hep daha derinlemesine tanıma

ve anlamaya bağlıdır. Bu ise ancak fen bilimleri ile mümkün olabilir. Bu itibarla fen bilimleri, fıkıh için sosyal bilimlerden daha öncelikli ve daha elzemdir. Çünkü sosyal bilimler büyük ölçüde sübjektif ve rölatiftir.

Bu gün kültür olarak bilinen ve hümanist bilginin bir yansıması olan olgunun fıkıhla alakasının incelenmesi, bizce heyecan verici bir konudur ve burada ilk defa bizim dile getirdiğimizi sandığımız düşünceler, ilk olmaları itibariyle elbette tartışılacaktır. Bu sebeple yapıcı eleştiriler beklemek hem arzumuz hem de hakkımızdır diye düşünüyorum.